

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

Кўлёзма ҳуқуқида
УДК: 331.522(575.1)

МАМАРАХИМОВ БЕКЗОД ЭРКИНОВИЧ

**ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ЖАРАЁНИДА
ИШЧИ КУЧИГА БЎЛГАН ТАЛАБ ВА ТАКЛИФНИ
МУВОЗАНАТЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ
ЙЎНАЛИШЛАРИ**

08.00.01 – Иқтисодиёт назарияси

Иқтисод фанлари номзоди
илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация

АВТОРЕФЕРАТИ

Тошкент – 2012

- Илмий раҳбар:** иқтисод фанлари доктори, профессор
Шодмонов Шеркул Шодмонович
- Расмий оппонентлар:** иқтисод фанлари доктори, профессор
Абулқосимов Хасан Пирназарович
- иқтисод фанлари номзоди, доцент
Толаметова Зилола Абдижапаровна
- Етакчи ташкилот:** **Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги**

Ҳимоя Тошкент молия институти ҳузуридаги иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертациялар ҳимояси бўйича Д.067.60.01 рақамли Бирлашган ихтисослашган кенгашнинг 2012 йил «09» Октябр соат 14⁰⁰ да ўтадиган мажлисида бўлади.

Манзил: 100000, Тошкент шаҳри, А.Темур кўчаси, 60-А уй

Диссертация билан Тошкент молия институти кутубхонасида танишиш мумкин.

Автореферат 2012 йил «07» сентябр да тарқатилди.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Иқтисодий барқарорликка эришиш ва аҳолининг турмуш даражасини юксалтириш кўп жиҳатдан ишчи кучи бандлигини таъминлаш ва ундан самарали фойдаланиш билан бевосита боғлиқдир. Ўзбекистонда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг асосий йўналишлари иқтисодиётни модернизация қилиш ва диверсификациялаш, Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга ошириш негизида асосий эътибор миллий иқтисодиётимизда мавжуд ресурслардан ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш жараёнида самарали фойдаланишга қаратилган.

Ишчи кучи ресурси – ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга бўлган иқтисодий ресурслардан биридир. “Бугунги кунда ҳар қандай мамлакатнинг жаҳон бозорида рақобатбардошлиги нафақат табиий ресурсларнинг мавжудлигига, балки, биринчи навбатда, замонавий, мунтазам янгилашиб турган технологияларни ўзлаштиришга қодир юксак билимли ва интизомли ишчи кучини мунтазам тайёрлашга боғлиқдир. Бундай ишчи кучисиз иқтисодиётнинг юқори технологияларга асосланган замонавий тузилмасини шакллантирадиган янги ишлаб чиқаришларни ташкил этиб бўлмайди”¹.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг янги тўлқинлари намоён бўлиб турган бир даврда ишчи кучи ресурсларининг тўлиқ ва оқилона бандлигини таъминлаш масаласига, ишчи кучи талаби ва таклифи ўртасидаги мувозанатни таъминлашга жиддий эътибор бериш лозим. Иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишчи кучи бозорида талаб ва таклифнинг шаклланиши ва уларни мувозанатга келтиришнинг назарий ва амалий жиҳатларини ўрганиш долзарб масала бўлиб, иқтисодий адабиётларда етарли даражада гадқик қилинмаган муаммолардан биридир.

Ишчи кучи ресурсларининг салоҳияти бўйича Ўзбекистон Республикаси Марказий Осиё минтақасида етакчи ўринга эга бўлиб, уларнинг иқтисодиёт тармоқларида самарали бандлиги ижтимоий барқарорлик ва иқтисодий тараққиётга сезиларли таъсир кўрсатади. Шу сабабли, ишчи кучи ресурсларининг самарали бандлигини таъминлаш, уларни тартибга солиш, яширин ишсизлик даражасини камайтириш, ишчи кучи талаби ва таклифи ўртасидаги мувозанатни таъминлаш, ишчи кучи сифатини яхшилаш, меҳнат унумдорлигини оширишга эришиш долзарб муаммо ҳисобланади.

Мамлакатимиз иқтисодиётини модернизациялаш, унинг етакчи тармоқларини техник ва технологик жиҳатдан қайта қурулантириш шароитида ишчи кучи талаби ва таклифи таркибида сезиларли ўзгаришлар рўй бериб, бандликнинг янги, ноанъанавий шакллари вужудга кела бошлади. Мамлакатимизда қатор меъёрий ҳужжатларнинг қабул қилиниши ва уларнинг ҳаётга татбиқ этилиши кўплаб иш жойларининг ташкил этилиши – ишчи кучи

¹ “Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти” мавзундаги халқаро конференциянинг якуний ҳужжати – резолюцияси // “Халқ сўзи” газетаси. 2012 йил 19 февраль.

бозоридаги вазиятнинг яхшиланишига олиб келган бўлсада, янги иш ўринларини яратиш билан боғлиқ жиддий иқтимоий муаммолар сақланиб қолмоқда. Шунинг учун ҳам мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов ўз маърузаларида “Ҳеч кимга сир эмас, мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятлари, аввало, демографик жиҳатларига кўра, аҳоли бандлиги масалалари ўзининг долзарблиги ва ўткирлигини сақлаб қолмоқда, десак, ҳеч қандай муболага бўлмайди”² деб, яна бир бор мазкур муаммога алоҳида эътибор қаратдилар. Шунга кўра, ушбу тадқиқот ишининг долзарблиги иқтисодийни модернизациялаш шароитида ишчи кучига бўлган талаб ва тақлиф ўртасидаги мувозанатни таъминлаш билан боғлиқ илмий тақлифлар ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш, ҳукуматнинг мақсадли дастурларига мазкур тақлифларни киритиш заруриги билан белгиланади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ишчи кучи ва унинг бандлиги муаммоларини турли илмий мактаблар вакиллари бўлмиш П.Буагильбер, Ж.М.Кейнс, Ф.Кенэ, Ж.Б.Кларк, А.Маршалл, У.Петти, Д.Рикардо, А.Смит, Ж.Б.Сэй, Й.Шумпетер, П.Самуэльсон каби олимлар томонидан ўрганилган. Бугунги кунда ишчи кучи ресурслари бандлиги муаммолари хорижий ва мамлакатимиз иқтисодчилари, социологлари, демографлари томонидан чуқур ўрганилиб келинмоқда. Хусусан, бу муаммоларни хорижий мамлакатлар олимларидан В.В.Адамчук, С.Л.Брю, К.Р.Макконнелл, В.С.Буланов, Н.А.Волгин, Б.М.Генкин, В.М.Соколинский, В.Е.Корольков, С.С.Носова, М.Е.Сорокина, В.А.Павленко, О.В.Ромашов, А.И.Рофе, Р.С.Смит, М.П.Тодаро, А.Я.Кибанова, Р.Д.Эренбергларнинг асарларида таҳлил қилинган³. Ишчи кучи ва унинг бандлигининг назарий ва амалий жиҳатлари республикаимиз олимларидан⁴ Қ.Ҳ.Абдурахмонов, А.А.Абдуғаниев, Х.П.Абулқосимов,

² 2012 йил Ватанимиз тараккиятини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. Президент Ислам Каримовнинг 2011йилда мамлакатимизни иқтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқинлари ва 2012 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // “Халқ сўзи” газетаси, 2012 йил 20 январь.

³ Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономика: принципы, проблемы и политика: Пер. с 17-го англ. изд. - М.: ИНФРА-М, 2009, 916 с.; Носова С.С. Экономическая теория. Учебник. - 2-е изд., стер. - М.: КНОРУС, 2008, 800 с.; Рынок труда: учебник / под ред. проф. В.С. Буланова и проф. Н.А. Волгина - 3-е изд. перераб. и доп. - М.: изд-во «Экзамен», 2007, 479 с.; Генкин Б.М. Экономика и социология труда: учебник для вузов. - 7-е издание, доп. - М.: НОРМА, 2007, 448 с.; Экономическая теория: учебное пособие / В.М.Соколинский, В.Е.Корольков [и др.]; - 4-е изд. стер. - М.: КНОРУС, 2008, 446 с.; Экономическая теория. Экспресс курс: учебное пособие / под ред. А.Г.Гризновой, Н.Н.Дмитриной, А.Ю.Юданова. - М.: КНОРУС, 2005. 608 с.; Тодаро М.П. Экономическое развитие: учебник / пер. с англ. - М.: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. 671 с.; Павленко В.А. Рынок труда. Занятость. Безработица. - Учебник. - М.: изд-во МГУ, 1992. 112 с.; Рофе А.И. Рынок труда: учебник для вузов. - М.: МИК, 1997. 160 с.; Эренбер Р.Д., Смит Р.С. Современная экономика труда. Теория и государственная политика. - М.: Изд-во МГУ, 1996. 800 с.; Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокина М.Е. Экономика и социология труда: учебник для вузов. - М.: ЮНИТИ, 1999. 407 с.

⁴ Абдурахмонов Қ. Меҳнат иқтисодийёти (назария ва амалиёт). Дарслик. - Т.: “Молия”, 2004. 671 б.; Абулқосимов Х.П. Иқтисодийёта нисон омилли: шаклланиш, амал қилиш ва фаоллашуви. - Т.: “Академия”, 2006. 248 б.; Абдуғаниев А., Мирзақаримова М. Ўттиш даври иқтисодийётида меҳнат бозори. - Т.: “Меҳнат”, 1999. 97 б.; Ш.Ш.Шодмонов, У.В.Ғафуров, О.Ҳ.Ҳамроев, Э.Ш. Шадманов. Иқтисодийёта тежамкорлик ва муносиблиқни таъминлашнинг назарий-услубий асослари. Монография. Тошкент: Ёзувчи нашриёти, 2010. 304 б.; Мирзақаримова М.М. Ўттиш даври иқтисодийётида меҳнат бозори ва унинг амал қилиш механизмини такомиллаштириш. Иқт. фан. ном. ... дис. автореф. - Тошкент, 1998, 21 б.; Худойбердиев З. Бандлик (иқтисодий ва снсий талон). Илмий рисола. - Наманган, 2003, 103 б.; Зиев Т.М. Илчи кучи ва бандлик назарияси. Ўқув қўлланма. - Тошкент, 2009. 176 б.; Юлдашев М. Региональные факторы формирования рынка труда. - СПб., 1993. 110 с.; Тогаев Б.Э. Янги илчи кучи. унинг тарихи ва бандлиғни таъминлашнинг асосий йўналишлари. Иқт. фан. ном. ... дис. автореф. - Тошкент, 2004. 26 б.; Ўлмасов А., Вахобов А. Иқтисодийёти назарияси. Дарслик. Т.: “Шарқ”, 2006. 445 б.; Алимова Г.А. Бозор иқтисодийётига ўттиш шароитида иқтимоий-маданий инфратузилма ва меҳнатда бандлик муаммолари. Иқт. фан. ном. ... дис. автореф. Тошкент, 2002. 49 б.; Толаметова З.А. Бозор иқтисодийётига ўттиш шароитида меҳнат салохиятини янгилаш ва ундан самарали фойдаланиш (Ўзбекистон Республикаси мисолида): Иқтисод фанлари номлоди. ... дис. авторефари - Тошкент, 1998.-23 б.; Расулова Д.В. Бозор муносабатлари шароитида илчи кучи бозорининг амал қилиш механизми. Иқт. фан. ном. ... дис. автореф. Тошкент, 2005, 44 б.

Г.А.Алимова, Э.А.Ахмедов, А.В.Вахобов, Ш.Ш.Шодмонов, А.Ўлмасов, Т.М.Зияев, Л.П.Максакова, Ф.Мамарасулов, Ш.Р.Холмўминов, М.М.Мирзакаримова, Д.В.Расулова, З.А.Толаметова, Б.Э.Тогаев, З.Р.Худойбердиев ва бошқаларнинг илмий ишларида баён этилган. Ишчи кучи тақлифи сифатини яхшилаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш, ривожлантириш ва рақобатбардошлилигини ошириш масалалари эса О.Қ.Абдурахмонов, Д.А.Каримова, Г.Т.Минаварова, Л.В.Переғудов, Д.Н.Рахимова, М.Х.Саидов, Э.Сейтхамолов, Ш.Курбоновлар илмий ишларида ёритилган⁵.

Ишчи кучи бозорининг мазмун-моҳияти ва амал қилиш хусусиятлари, механизми тадқиқига оид мавжуд илмий ишлар таҳлили шуни кўрсатадики, бу борада мунозарали, етарли даражада тадқиқ этилмаган ҳолатлар мавжуд. Жумладан:

- иқтисодийни модернизациялаш шароитида ишчи кучи бозорининг амал қилиш механизми чуқур тадқиқ этилмаган. Ишчи кучига талаб ва унинг тақлифининг мазмуни, уларнинг таркиб топиш хусусиятлари, камров доираси ҳамда омиллари тўғрисида ягона фикрга келинмаган;

- ишчи кучи бозоридagi мувозанатликни таъминлашда фақат талаб ва тақлифнинг кўшимча қисми, яъни жорий даврда янгидан яратилган иш ўринлари ва янгидан тақлиф этилган ишчи кучи ўртасидаги мувофиқлик билан чекланилиб, улар ўртасидаги умумий мувозанат эътибордан четда қолдирилган;

- ишчи кучига талаб ва унинг тақлифи ўртасидаги мувозанатга иқтисодийни модернизациялаш жараёнларининг таъсири масалалари ўрганилмаган ва ҳ.к.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, ишчи кучи бозорининг амал қилиш механизми ва уни тартибга солиш дастаклари, яъни ишчи кучига талаб ва унинг тақлифи ўртасидаги мувозанатни таъминлаш, иқтисодийни модернизация қилиш жараёнларининг мазкур мувозанатга таъсирининг илмий-амалий жиҳатларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этиб, бу мавзунинг долзарблигини янада оширади.

Диссертациянинг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Ушбу диссертация иши мавзуси Тошкент давлат иқтисодий университетидида амалга ошириляётган илмий-тадқиқот ишлари режаси билан боғлиқ. Ушбу илмий иш университетда бажарилган ОТ-Ф7-121 – “Иқтисодийда тежамкорлик ва мутаносибликни таъминлашнинг назарий-услубий асослари” мавзусидаги фундаментал илмий лойиҳа доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади: иқтисодийни модернизациялаш жараёнида ишчи кучига бўлган талаб ва тақлифни мувозанатлаштиришга қаратилган илмий тақлифлар ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш.

⁵ Абдулқосимов Ҳ.П., Минаварова Г.Т., Каримова Д.А. Ўзбекистонда кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш йўллари. – Т.: Iqibod-mo'ljua, 2007. 64 б.; Курбанов Ш., Сейтхалилов Э. Национальная модель и программа по подготовке кадров: достижение и результат независимости Узбекистана. – Т.: Ma'rifat-Madadkor, 2006. 655 с.; Переғудова Л.В., Саидов М.Х. Менеджмент и экономика высшего образования. – Т.: Молия, 2001. 251 с.; Рахимова Д., Абдурахмонов О. Мехнат бозорини тартибга солишда таълим тизимининг роли. – Т.: Akademiya, 2006.

Тадқиқот вазифалари. Ишнинг мақсадидан келиб чиққан ҳолда тадқиқот жараёнида қуйидаги вазифаларни амалга ошириш белгиланган:

- ишчи кучи бозори, унда талаб ва таклиф шаклланишининг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этиш ва унга таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш;
- иқтисодийни модернизациялаш жараёнларининг ишчи кучига талаб ва унинг таклифи ўзгаришига таъсирини таҳлил қилиш;
- ишчи кучи талаби ва таклифи мувозанатини баҳолашнинг услубий масалаларини таҳлил қилиш ва уни такомиллаштиришга қаратилган илмий таклифлар ишлаб чиқиш;
- ишчи кучига бўлган таклиф миқдори, сифати ва таркибини талаб даражасига етказишда таълим тизимининг ролини кўрсатиш;
- иқтисодийни модернизациялаш шароитида ишчи кучининг оқилона бандлигини таъминлаш бўйича илмий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш;
- Ўзбекистонда ишчи кучига бўлган талаб ва таклифни мувозанатлаштиришнинг асосий йўналишлари бўйича илмий хулоса ва амалий таклифлар бериш.

Тадқиқот объекти: Ўзбекистон Республикасида иқтисодийни модернизациялаш жараёнида ишчи кучи бозори, ундаги талаб ва таклифнинг миқдор, сифат ва таркибий жиҳатидан ўзгариши.

Тадқиқот предмети: иқтисодийни модернизациялаш жараёнида ишчи кучи бозорининг амал қилиши, ундаги талаб ва таклиф мувозанатини таъминлаш жараёнида содир бўладиган иқтисодий муносабатлар.

Тадқиқот методлари: диалектик усул, илмий мушоҳадалаш, таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, қиёсий, тизимли таққослаш, математик ва статистик усуллари.

Тадқиқот гипотезаси. Тадқиқот ишида ишлаб чиқилган илмий таклиф ва амалий тавсияларни амалиётда қўллаш асосида ишчи кучига талаб ва унинг таклифи шаклланиши ҳамда ривожланишида иқтисодийни модернизациялашнинг аҳамиятли таъсир кўрсатиши, мазкур жараёнларнинг мақсадга мувофиқ тартибга солиниши ишчи кучи бозорининг мувозанатини таъминлаш имконини бериши мумкин.

Ҳимояга олиб чиқилаётган асосий ҳолатлар:

- ишчи кучи бозорининг мазмуни, ундаги талаб ва таклиф шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари, уларга таъсир кўрсатувчи омиллар ўрганилиб, бу борадаги мунозарали масалаларга муаллифнинг шахсий фикри баён этилди ва мавжуд назарий қондалар чуқурлаштирилди;
- ишчи кучига бўлган талаб ва унинг таклифи умумий ва қўшимча миқдорларининг ўзаро фарқланиши кўрсатилиб, ишчи кучи бозоридаги мувозанатни таъминлашда фақат бугунги кун амалиётида қўлланилаётган қўшимча талаб ва қўшимча таклиф ўртасидаги миқдорий мувофиқликка эмас, балки, умумий талаб ва умумий таклиф ўртасидаги миқдор ва сифат (малака, кўникма, касб тури, ёш, жинс ва бошқа жиҳатлари), тармоқ ва ҳудудлар бўйича мувофиқликка эътибор қаратиш зарурлиги асосланди;
- бозорда ишчи кучи товарига бўлган талаб ва таклиф шаклланишининг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этиш асосида уларнинг бошқа товарларга

бўлган талаб ва таклифдан фарқли жиҳатлари аниқланди ва муайян тизимга солинди;

- иқтисодиётни модернизациялаш жараёнларининг ишчи кучи талаби ва таклифига таъсири турли йўналишларда намоён бўлиши, бунинг натижасида мазкур жараёнларнинг ишчи кучи бозори мувозанатига ҳам турлича таъсир қилиши мумкинлиги асослаб берилди;

- Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишчи кучига бўлган талаб ва таклиф ўртасидаги мувозанатлик ҳолати ва унинг ўзгариши таҳлил қилиниши асосида уни такомиллаштиришнинг айрим йўллари тавсия этилди;

- республикада ишчи кучига бўлган талаб ва таклиф ўртасидаги мувозанатликни таъминлаш борасида амалга оширилган чора-тадбирлар ўрганилиб, бу борадаги муаммолар, уларни ҳал этишнинг айрим йўллари баён этилди.

Ишнинг илмий янгилиги:

- ишчи кучига бўлган талаб ва таклифнинг бошқа товарларга бўлган талаб ва таклифдан фарқли жиҳатлари илмий асосланган;

- ишчи кучига талаб ва унинг таклифи мувозанатини баҳолашнинг услубий асослари ишлаб чиқилган;

- ишчи кучи бозори мувозанатлигини тўғри таъминлашда ишчи кучига бўлган умумий талаб ва таклифни ҳисобга олиш зарурлиги ва унинг қўшимча талаб ва таклифдан фарқланиши асосланиб, уларни миқдорий жиҳатдан аниқлаш усуллари кўрсатиб берилган;

- иқтисодиётни модернизация қилиш жараёнининг ишчи кучи талаби ва таклифига таъсири ўрганилиб, унинг натижасида ишчи ўринлари миқдорининг ўзгаришини баҳолаш бўйича услубий тавсиялар берилган;

- иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишчи кучи бозори мувозанатига эришиш мақсадида айрим тармоқлардан бўшаган ишчи кучларини турли тармоқларда ва хизмат кўрсатиш соҳасида қўшимча иш жойларини яратиб, уларнинг бандлигини таъминлаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган;

- Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида турли омиллар таъсирида ишчи кучига бўлган талаб ва таклифнинг ўзгариб туришини ҳисобга олган ҳолда ишчи кучи бозорини мувозанатлаштиришнинг айрим йўналишлари кўрсатилган.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти мазкур тадқиқот жараёнида олинган илмий хулоса ва амалий тавсиялардан ўрта ва узоқ муддатли истиқболда ишчи кучига бўлган талаб ва таклифни мувозанатлаштириш муаммоларини чуқур тадқиқ этишга бағишланган махсус илмий тадқиқот ишларини олиб боришда, шу муаммолар билан ишлаётган магистрлик диссертацияси ва битирув малакавий ишларини тайёрлашда фойдаланилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти мазкур тадқиқот жараёнида ишлаб чиқилган илмий ва амалий тавсиялар Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги томонидан иқтисодиётни

модернизациялаш жараёнида қисқарган мутахассис ва ишчи кучи эгаларининг малакасини ошириш, қайта тайёрлаш, тармоқларда модернизациялаш натижасида ишсиз қолганларни шу соҳада хизмат кўрсатиш билан банд қилиш, меҳнат шароитларини яхшилаш, турли имтиёзлар бериш орқали ишчи кучи тақлифини мақсадга мувофиқ йўналтириш борасида берилган тақлифлар амалиётда қўллаш мақсадида қабул қилинган.

Диссертация ишининг материаллари ва асосий ҳоҷлари Республика олий ўқув юрғларида “Иқтисодиёт назарияси”, “Бозор иқтисодиёти асослари”, “Меҳнат иқтисодиёти” фанлари, “Ишчи кучи ва бандлик назариялари” махсус курсларининг ўқув дастурларини такомиллаштириш ва ўқитиш жараёнида фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Тадқиқот натижалари асосида тайёрланган илмий тақлиф ва амалий тавсиялар Ўзбекистон Республикаси меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги (2011 йил 9 июндаги М-03/19-09-11-сонли далолатнома) ҳамда Тошкент давлат иқтисодиёт университети (2010 йил 28 апрелдаги далолатнома) томонидан амалиётда ва ўқув жараёнида жорий этиш қилиш учун қабул қилинган.

Ишнинг синовдан ўтиши. Диссертациянинг асосий ҳоҷ ва хулосалари “Иқтисодиётни либераллаштириш ва мамлакатни модернизациялаш шароитида давлат молиясини ислоҳ қилиш йўналишлари” (Тошкент, 2007), “Иқтисодиётнинг таркибий қисмлари ўртасидаги мутаносиблик ва мувозанатни таъминлашнинг назарий асослари” (Тошкент, 2008), “Социально-экономические проблемы развития интеграционных процессов в условиях либерализации национальной экономики” (Москва, 2008), “Ўзбекистон иқтисодиёти: эришилган ютуқлар, муаммолар ва ривожланиш истиқболлари” (Тошкент, 2008), “Социально-экологические проблемы развития интеграционных процессов в условиях глобализации экономики” (Москва, 2009), “Иқтисодиётда барқарор ўсиш суръатлари ва макроиқтисодий мутаносибликни таъминлашнинг асосий йўналишлари” (Тошкент, 2011), “Иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш асосида мутаносибликни таъминлашнинг асосий йўналишлари” (Тошкент, 2011), “Ўзбекистон Республикаси миллий иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш йўллари” (Тошкент, 2012) каби халқаро ва республика илмий-амалий конференцияларида баён этилган ва маъқулланган.

Диссертация иши Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси ва Тошкент молия институти ҳузуридаги Д.067.60.01 рақамли Бирлашган ихтисослашган кенгашнинг Илмий семинари мажлисида муҳокама қилинган ва ҳимояга тавсия этилган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Диссертация ишининг асосий мазмуни ва натижалари бўйича 4 та илмий мақола ва 11 та маъруза тезислари чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация иши таркиби кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан ташкил топган. Диссертация иши матни 145 бетдан иборат бўлиб, унда 20 та жадвал, 13 та расм ва 6 та илова келтирилган.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишчи кучи бозоридаги мувозанатни таъминлашнинг асосий йўналишларини тадқиқ этишда аввало, ишчи кучи талаби ва таклифи шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари ва унга таъсир кўрсатувчи омилларни кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Мамлакатимизда мустақил иқтисодий тараққиётни таъминлаш ва ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларини шакллантиришдан иборат стратегик мақсадга эришиш миллий иқтисодиётнинг деярли барча жабҳаларида бозор ислохотларини амалга оширишни тақозо этади. Шунга кўра, ижтимоий тақрор ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг энг муҳим шарти – ишчи кучи ресурсларининг миқдор ва сифат жиҳатдан етарлилигини таъминлаш масаласини ҳам бозор тамойиллари орқали ҳал этиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки, иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида жамият ижтимоий-иқтисодий тараққиёти кўп жиҳатдан мазкур иқтисодий тизимда мавжуд бўлган ресурслардан тўлиқ ва самарали фойдаланиш билан боғлиқ.

Иқтисодий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, ишчи кучи бозорининг амал қилиш механизми етарли даражада ўрганилмаган. Ҳозирга қадар “ишчи кучи” ва “меҳнат” тушунчаларининг мазмуни бўйича олимлар ўртасида бир яқдил фикрга келинмаган. Бунинг натижасида мазкур тушунчалар билан боғлиқ (масалан, ишчи кучи бозори, ишчи кучига талаб ва унинг таклифи ва ҳ.к.) бошқа категорияларни ҳам қўллашда жиддий назарий-услубий мунозаралар вужудга келмоқда. Масалан, профессорлар В.С.Буланов ва Н.А.Волгин “ишчи кучи бозори”, “меҳнат бозори” ҳамда “меҳнат ресурслари бозори” тушунчалари алоҳида, мустақил тушунчалар бўлиб, улар мустақил тарзда амал қилиши мумкинлигини таъкидлайдилар.

Бу каби бир неча турли тушунчаларга мазмунан бир хил (синоним) тушунча сифатида ёндашиш ёки уларнинг мазмунини бир-бири билан чалкаштириш – ишчи кучи бозори ҳамда унинг таркибий қисмлари ишчи кучига талаб ва унинг таклифининг мазмун-моҳияти, уларнинг амал қилиш механизмларини яхши тушуниб, улардан самарали фойдаланиш йўллари аниқлашда қийинчиликлар туғдирмоқда.

Диссертант томондан ўтказилган назарий ва амалий тадқиқотлар натижасида шундай хулосага келдиндики, ишчи кучи бозори – ишчи кучи товари эгалари ва унинг истеъмолчилари, яъни ишчи ва иш берувчилар ўртасидаги олди-сотди муносабатларидан иборат бўлиб, у меҳнат шароитлари ва унга ҳақ тўлаш миқдорлари, ишчиларнинг малака даражаси, улар томонидан бажарилаётган ишларнинг ҳажми, интенсивлиги ва масъулият даражаси бўйича таркиб топувчи ижтимоий-иқтисодий муносабатларидан иборат мураккаб тизимни намён этади. Бунда энг муҳим жиҳат, ишчи кучи ва меҳнат категорияларининг алоҳида категория эканлигини, яъни ишчи кучи – бу инсоннинг меҳнатга бўлган ақлий ва жисмоний қобилиятларининг йиғиндиси эканлиги, бозор муносабатлари шароитида унинг товарга айланиши мумкинлиги, бошқа товарлар каби у ҳам икки хил хусусиятга, яъни қиймат ва нафтилиikka эга эканлигини, меҳнат эса ишчи кучининг маълум мақсадга

қаратилган фаолияти жараёни бўлиб, у товар бўла олмаслигини, ҳеч қачон бозорда ушбу жараённи сотиб олиб ҳам, сотиб ҳам бўлмаслигини назардан кочирмаслик зарурдир.

Ишчи кучига талаб – бу иш ҳақининг муайян даражаси ҳамда ишга ёллашнинг муайян шартларида иқтисодиёт соҳалари ва корхоналардаги мавжуд иш жойларида ишчи кучига бўлган эҳтиёжнинг пулдаги ифодасидир. Бошқача қилиб айтганда, ишчи кучига белгиланган даражада иш ҳақи тўлаб ишга ёллашга қодир бўлган эҳтиёждир. Бу ўринда ишчи кучига умумий талаб ва қўшимча талабни фарқлаш жуда катта назарий-услубий ва амалий аҳамият касб этади. Ишчи кучига умумий талаб миллий иқтисодиёт ва хорижий мамлакатлар томонидан мавжуд ва янгидан яратилган барча (ишчи кучи билан банд бўлган ва банд бўлмаган) иш ўринларида ишчи кучига бўлган эҳтиёжни намоён этади. Ишчи кучига қўшимча талаб эса муайян даврда ишчи кучига умумий талабнинг иш билан банд бўлгандан ортиқча қисми бўлиб, ўз ичига янгидан яратилган иш ўринлари, турли сабабларга кўра бўшаган иш ўринлари, миллий иқтисодиётдаги ишчи кучи учун хорижий мамлакатларда халқаро меҳнат шартномалари орқали ишчи кучи ёллаш бўйича белгиланган квоталарни олади.

Ишчи кучига талабнинг ушбу кўринишларини миқдоран қуйидаги формулалар орқали ифодалаш мумкин:

$$УТб_{ик} = Б_{ик} + ҚТб_{ик}, \quad (1)$$

$$ҚТб_{ик} = \sum_{i=1}^n Я_i + \sum_{j=1}^m H_j + ХК, \quad (2)^6$$

бу ерда:

УТб_{ик} – ишчи кучига умумий талаб;

Б_{ик} – умумий талабнинг иш билан банд бўлган қисми;

ҚТб_{ик} – жорий даврда ишчи кучига қўшимча талаб;

Я_i – жорий даврда i-сохада янгидан яратилган иш ўринлари сони;

H_j – жорий даврда j-ўйналиш бўйича ишчи кучи таркибидан чиқарилганлар сони;

ХК – жорий даврда хорижий мамлакатларда халқаро меҳнат шартномалари орқали ишчи кучи ёллаш бўйича белгиланган квоталар.

Ишчи кучига бўлган талабга пировард истеъмол товарлари бозоридаги талаб ва таклиф нисбати ҳам таъсир этади. Чунки, оддий товарлардан фарқли равишда ишчи кучи товари пировард истеъмолни кондириш учун эмас, балки бирон-бир маҳсулотни ишлаб чиқариб (ёки бирон турдаги хизмат кўрсатиб), ундан фойда кўриш учун сотиб олинади (ёлланади). Демак, ишчи кучига бўлган талаб харидорларнинг пировард истеъмол товарларга бўлган талабига, шунингдек, ишлаб чиқариш технологиялари ўзгаришига сезгирлик билан муносабатда бўлади.

Ишчи кучи таклифи – бу иш ҳақининг муайян даражаси ҳамда ишга ёллашнинг муайян шарт-шароитларида меҳнатга лаёқатли ишчи кучининг ўз касби, маҳорати ва бошқа хусусиятларига мос равишда ишлашга эҳтиёждир. У ишчи кучининг демографик ва касб тайёргарлиги хусусиятларига боғлиқ бўлиб, ишчи кучини такрор ишлаб чиқаришни таъминлаш мақсадида уни сотиш (айирбошлаш) ҳолати орқали намоён бўлади.

⁶ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Ишчи кучига талаб сингари унинг таклифи ҳам умумий ёки кўшимча таклиф сифатида амал қилиши мумкин. Агар умумий таклиф мамлакатдаги жами (шу даврга қадар иш билан таъминланган ва ҳали иш билан таъминланмаган) ишчи кучини ўз ичига олса, ишчи кучи кўшимча таклифи эса умумий таклифнинг шу даврга қадар иш билан таъминланганлардан ортиқча қисмини намоён этиб, жорий даврда ишчи кучи бозорига янгидан кириб келганлар, иқтисодиётдаги таркибий ва фриксион ўзгаришлар туфайли янги иш қидираётганлар, хорижий мамлакатлар фуқаролари учун халқаро меҳнат шартномалари орқали ишчи кучи ёллаш бўйича белгиланган миллий квоталарни ўз ичига олади. Ишчи кучи таклифнинг ушбу кўринишларини миқдоран қуйидаги формулалар орқали ифодалаш мумкин:

$$УТФ_{ик} = T_{ик} + КТФ_{ик}; \quad (3)$$

$$КТФ_{ик} = \sum_{i=1}^n B_i + \sum_{j=1}^m T_j + \sum_{k=1}^p \Phi_k + МК, \quad (4)^7$$

бу ерда:

УТФ_{ик} – ишчи кучи умумий таклифи;

T_{ик} – умумий таклифнинг шу даврга қадар иш билан таъминланган қисми;

КТФ_{ик} – ишчи кучи кўшимча таклифи;

B_i – жорий даврда ишчи кучи бозорига таълимнинг i-соҳаларидан янгидан кириб келган мутахассислар (таълим муассасалари битирувчилари) сони;

T_j – жорий даврда иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар туфайли j-йўналишларда янги иш қидираётганлар сони;

Φ_k – жорий даврда иқтисодиётдаги фриксион ўзгаришлар туфайли k-йўналишларда янги иш қидираётганлар сони;

МК – жорий даврда хорижий мамлакатлар фуқаролари учун халқаро меҳнат шартномалари орқали ишчи кучи ёллаш бўйича белгиланган миллий квоталар.

Таъкидлаш лозимки, ҳозирда ишчи кучи бозоридаги мувозанатликни таъминлашга назарий жиҳатдан ёндашувларда ҳам, амалиётда ҳам асосий эътибор ишчи кучига кўшимча талаб ва унинг кўшимча таклифини ўзаро мувофиқлаштиришга қаратилмоқда. Яъни, фақатгина ишчи кучининг банд бўлмаган қисмини ишга жойлаштириш муаммо ва чораларини излаш билан чекланиб қолинмоқда. Иш билан банд бўлганларнинг ўз билими, малакаси, ихтисослиги, ёши ва бошқа кўплаб сифат белгилари бўйича ўз иш ўринларига қанчалик мувофиқ келиши масаласи назардан четда қолмоқда. Ваҳоланки, ишчи кучи талаби ва таклифи ўртасидаги мувозанатга эришиш ўта мураккаб жараён ҳисобланиб, уни таъминлаш учун ишчи кучининг барча асосий жиҳат ва фаолият йўналишлари, масалан, ишчи кучи миқдори, сифати (малака, кўникма, касб тури, ёши ва бошқа жиҳатлари), тармоқ ва ҳудудлар бўйича ҳаракатда бўлиши, яъни биридан иккинчисига ўтиб, силжиб туриши ҳисобга олиниши зарур.

Ишчи кучига талаб ва унинг таклифи бошқа товарлар талаб ва таклифига кўп жиҳатлари бўйича ўхшаса-да, бироқ айрим ҳолларда ўзига хос хусусият касб этади. Ушбу фарқли жиҳатларни алоҳида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир (1-жадвал).

⁷ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Ишчи кучи талаби ва таклифининг бошқа товарларга бўлган талаб ва таклифдан фарқли жиҳатлари⁸

Талабга таъсир этувчи омиллар	Ишчи кучига талаб	Таклифга таъсир этувчи омиллар	Ишчи кучи таклифи
Товар нархи	Ишчи кучи бозорида ишчи кучининг "нархи" иш ҳақи кўринишида вамоён бўлади, бироқ аксарият ҳолларда унинг давлат томонидан тартибга солиниши бозор мувозанатини таъминлашдаги ролини чеклаб қўяди	Товар нархи	Иш ҳақи даражасининг давлат томонидан тартибга солиниши ишчи кучи таклифига таъсирини пасайтириб, бозор мувозанатини таъминлашдаги ролини чеклаб қўяди.
Истеъмолчининг диди	Айрим (тор мутахассислик ва малака тақозо этувчи) ишларни ҳисобга олмаганда, оммавий равишдаги ишчи кучига талабга ушбу омилнинг таъсири сезиларли бўлмайди	Ресурслар нархи	Ишчи кучини такрор қилишда асосий ресурс истеъмол товарларидан иборат бўлиб, улар нархининг ўзгариши қисқа муддатли даврда ишчи кучи таклифига у қадар аҳамиятли таъсир кўрсатмайди.
Бозордаги истеъмолчилар сони	Бир томондан, янги хўжалик юритувчи корхоналарнинг ташкил этилиши, яқинчи томондан, уларда янги иш ўринларининг очилиши кўринишида талабга таъсир кўрсатади	Ишлаб чиқариш технологияси	Ишлаб чиқариш технологиясининг такомиллашуви ишчи кучи таклифига қисқа муддатли даврда сезиларли таъсир кўрсатмайди, бироқ ўрта ва узоқ муддатли даврда унга аҳамиятли таъсир кўрсатади.
Истеъмолчининг даромадлари	Иш берувчилар даромадлари ошишига қарамай, агар улардаги иш ҳажми ошмаса, талабга сезиларли таъсир кўрсатмайди	Солиқ ва субсидиялар	Иш ҳақидан тўланадиган даромад солиқлари ҳамда турли трансферт тўловларининг давлат томонидан тартибга солиниши ишчи кучи таклифига аҳамиятли таъсир кўрсатмайди.
Бир-бирига боғлиқ товарлар нархи	Ишчи кучининг ўринбосар товарлари ва ўзаро бир-бирини тўлдирувчи товарлари унинг талабига сезиларли таъсир кўрсатмайди	Бошқа товарлар нархи	Ишчи кучи таклифининг бошқа товарлар нархларининг ўзгаришига боғлиқлиги у қадар аҳамиятли бўлмайди.
Келажақда нарх ва даромадларнинг ўзгариши эҳтимоли	Мослашув ишлаб чиқариш қувватларини ўзгартиришни тақозо этиши сабабли талабга сезиларли таъсир кўрсатмайди	Нарх ўзгаришининг кутулиши	Иш ҳақининг келгуси даврда ўзгаришининг кутулиши унинг жорий даврдаги таклифига деярли таъсир кўрсатмайди.
		Бозордаги сотувчилар сони	Мазкур тавсифдаги омиллар бўйича ишчи кучи таклифи нисбатан барқарор ҳисобланади.

Ушбу тадқиқот доирасида иқтисодийни модернизациялаш жараёнларининг ишчи кучи талаби ва таклифига таъсирини кўриб чиқиш ва аниқлаш

⁸ Муаллиф ишланмалари асосида тузилган.

муҳим аҳамият касб этади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, иқтисодийetni модернизациялашнинг тармоқ ва соҳаларда ишчи кучига бўлган талабнинг ўзгаришига таъсири куйидаги йўналишларда амалга ошиши мумкин:

1) модернизациялаш туфайли иқтисодийетда мутлақо янги ишлаб чиқариш йўналиши ёки тармоқнинг пайдо бўлиши ва бунинг натижасида янги касбдаги ишчи кучига талабнинг пайдо бўлиши;

2) тармоқ ишлаб чиқаришига янги замонавий техника ва технологияларни жорий этиш ҳисобига ундаги ишлаб чиқариш қувватларининг кенгайиши;

3) тармоқ ёки соҳа ишлаб чиқаришининг техник жиҳатдан такомиллаштирилиши натижасида унинг меҳнат сигимининг ишчи кучи сонининг қисқариши;

4) тармоқ ишлаб чиқаришда умуман янги йўналиш ва мазмундаги технологияларнинг пайдо бўлиши натижасида эски ишлаб чиқаришнинг қисқариши ёки умуман барҳам топиши ва х.к.

Ушбу жараёнлар турли шароитларда ишчи кучи талаби ва таклифига турлича таъсир кўрсатиб, уларнинг бошқа шароитлар тенг бўлганда умумий ўзгаришларини куйидаги жадвал орқали ифодалаш мумкин (2-жадвал).

2-жадвал

Иқтисодийetni модернизациялашнинг ишчи кучи талаби ва таклифига таъсири⁹

Модернизациялаш натижасидаги ўзгаришлар йўналишлари	Ўзгаришларнинг	
	ишчи кучи талабига таъсири	ишчи кучи таклифига таъсири
Иқтисодийетда мутлақо янги ишлаб чиқариш ёки тармоқнинг пайдо бўлиши	Янги ихтисослик (малака)даги ишчи кучига талабнинг пайдо бўлиши ва ўсиши	Ишчи кучи бир қисмининг янги ишлаб чиқаришга ўтиши натижасида таклиф тузилмасидаги силжишларнинг рўй бериши
Тармоқ ишлаб чиқариш қувватларининг кенгайиши	Муайян ихтисослик (малака)даги ишчи кучига талабнинг ўсиши	Муайян ихтисослик (малака)даги ишчи кучи таклифининг кенгайиши
Тармоқ ишлаб чиқариши меҳнат сигимининг қисқариши	Муайян ихтисослик (малака)даги ишчи кучига талабнинг камайиши	Ишчи кучи ихтисослиги (малакаси)ни ўзгартриши оқибатида таклиф тузилмасидаги силжишларнинг рўй бериши
Эски ишлаб чиқаришнинг қисқариши ёки умуман барҳам топиши	Муайян ихтисослик (малака)даги ишчи кучига талабнинг кескин қисқариши ёки умуман йўқолиши	Муайян ихтисослик (малака)даги ишчи кучи таклифининг қисқариб, бошқа ихтисослик (малака)даги ишчи кучи таклифининг кенгайиши

Юқоридегилардан кўринадики, ишчи кучи талаби ва таклифи шаклланиши ўта мураккаб жараён бўлиб, унга турли омиллар қаторида иқтисодийetni модернизациялаш ҳам ўз таъсирини кўрсатади.

Ўзбекистонда иқтисодийetni модернизациялаш жараёни жадаллашиб бориши билан ишчи кучи бозоридаги рақобат кучайиб бормоқда. Жамиятнинг ўқимишли, янгича фикрлайдиган, малакали мутахассисларга эҳтиёжи тобора

⁹ Муаллиф ишланмалари асосида тузилган.

ортиб бормоқда. Замонавий янги талаблар етарлича билим, малака ва кўникмаларга эга бўлмаган ёшларнинг ишчи кучи бозоридаги имкониятларини чегаралаб, ёшлар ишсизлиги даражасининг ошишига ҳамда уларнинг ижтимоий носоғлом муҳитга яқинлашишига сабаб бўлади. Республикаимизнинг ўзига хос ижтимоий-демографик тузилиши туғилишининг юқори даражасига, қишлоқ аҳолисининг кўплигига, ишчи кучи ресурсларининг тез суръатлар билан ўсиб боришига, улар меҳнатидан самарали фойдаланиш масаласига алоҳида эътибор билан ёндашувини талаб этади.

2005-2011 йилларда модернизациялаш жараёнларининг жадаллашуви ва ялпи тус олиши янги иш ўринлари ташкил этилишининг кўпайишига олиб келди. Умумий ҳолда 2011 йилда модернизациялаш натижасида 956,2 минг нафар янги иш ўринлари яратилди. Бирок, айни пайтда ушбу жараёнларнинг жадаллашуви эскирган ва истиқболсиз ишлаб чиқаришларнинг янада кўпроқ қискартирилишига олиб келиб, уларда банд бўлганлар ўз ишчи кучларини бозорда янгидан таклиф қилдилар. 2005-2011 йилларда ишчи кучига талаб ва унинг таклифи нисбати 1:1,62 ни ташкил этди ва мамлакатдаги умумий ишчи кучига талаб ва унинг таклифи ўртасидаги мувозанатга жиддий таъсир кўрсатди (3-жадвал).

3-жадвал

Ўзбекистонда иктисодийтни модернизациялаш жараёнларининг ишчи кучи бозордаги мувозанатга таъсири, минг нафар¹⁰

Йил	Ишчи кучига кўшимча талаб	Ишчи кучи кўшимча таклифи	Бозор мувозанатидан четланish	Модернизациялашнинг мувозанатга таъсири
			+;-	%
2005	520	547,7	178,2	134,3
2006	570	595,5	521,9	191,6
2007	630	1193,8	465	173,8
2008	660,9	1228,6	507,4	176,8
2009	940,5	1572	299	131,8
2010	950	1578,2	363,7	138,3
2011	956,2	1578,6	622,4	165,1

Жадвалдан кўринадикки, мамлакатимизда модернизациялаш жараёнларининг ишчи кучи бозоридаги мувозанатга таъсири турли йилларда турлича бўлмоқда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 24 майда қабул қилинган “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисобга олиш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги 106-сонли қарорининг амал қилиши натижасида ишсизларни ҳисобга олиш тизими янада такомиллаштирилган ҳолда ишчи кучи таклифининг ошиб боришини кузатишимиз мумкин. Агар, таҳлил даврининг дастлабки даври – 2005 йилда модернизациялаш жараёнлари нисбатан энди бошланган палласида кўплаб иш ўринларининг қисқариши, бунга жавобан янги

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумоти асосида муаллиф томонидан тузилган.

иш ўринларининг яратилмаслиги ишчи кучи бозори мувозанатига салбий таъсир кўрсатган бўлса, кейинги 2007-2011 йилларда янги иш ўринларининг устун равишда яратилиши ижобий таъсирга сабаб бўлди.

Бироқ, кейинги 2007-2011 йилларда модернизациялаш натижасида қисқартирилган иш ўринлари сонининг янгидан яратилганларига нисбатан кўпроқ бўлиши унинг бозор мувозанатига таъсирининг салбий тавсиф касб этишига олиб келди.

Ўқоридаги таҳлилий маълумотлар ва фикр-мулоҳазалар асосида хулоса қилиш мумкинки, модернизациялаш жараёнининг ишчи кучига талаб ва унинг таклифи мувозанатига таъсирини мақсадга мувофиқ тартибга солиш муҳим аҳамият касб этиб, бу борада қуйидагиларга эътибор қаратиш тавсия этилади:

- иқтисодийнинг тармоқ ва соҳалари, уларнинг таркибидаги корхоналарни модернизациялаш дастурларини ишлаб чиқишда ишчи кучи бозоридаги мавжуд мувозанат ҳамда унга модернизациялаш жараёнлари кўрсатиши мумкин бўлган таъсирларни олдиндан баҳолаш;

- модернизациялаш жараёнлари амалга оширилаётган ҳар бир объект (тармоқ, соҳа, корхона ва ҳ.к.)да эски техника ва технологияларни, асбоб-ускуналарни чиқариш, истиқболсиз ишлаб чиқаришларни тугатиш оқибатида вужудга келиши мумкин бўлган ишсизларни янгидан банд қилишни таъминловчи янги иш ўринларини мутаносиб ҳолда яратиш бориш;

- модернизациялаш жараёнларининг узоқ муддатли истиқболдаги режаларини олдиндан ишлаб чиқиб, янги иш ўринлари билан таъминлаш имкони бўлмаган мутахассис ва ходимларни иқтисодийдаги эҳтиёж мавжуд бўлган тармоқ ва соҳалар бўйича малака ва мутахассисликка олдиндан қайта тайёрлаб бориш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва ҳоказо.

Иқтисодийда иш ҳақини белгилашнинг устун равишда бозор механизмлари орқали амалга оширилиши меҳнат унумдорлигининг ўсишини рағбатлантиради. Ишчи кучи бозоридаги мувозанат нархни ифодаловчи иш ҳақи даражаси ошганда таклиф талабга нисбатан кескин равишда кўпайиб, агар тегишли чоралар кўрилмаса, ишсизликнинг ортишига олиб келади. Иш ҳақи даражасининг пасайиши натижасида ишчи кучига талабнинг таклиф миқдоридан ортда қолиши кузатиляб, иш ҳақининг нисбатан паст даражасида ишлашга рози бўлган ходимлар сонининг камлиги сабабли иш ўринлари ортиқчалиги юзага келади.

Иш ҳақи миқдори фақат ишчи кучи талаби ва таклифининг ўзгариб туришига эмас, балки меҳнатнинг сифати, ходимлар малакаси ва касбий маҳоратига ҳам боғлиқ бўлади. Меҳнатнинг турли кўринишлари инсонни турли даражада ўзига тортади, касбий таълим учун турли сарфларни талаб қилиши мумкин. Шунинг учун ҳам иш ҳақи нуфузи камроқ иш турларини бажариш ёки таълим учун моддий сарфларни компенсациялашни тартибга солишда кенгроқ фойдаланилади.

Ишчи кучи талаби ва таклифи мувозанати таъминланган ҳолатда иқтисодийда мавжуд барча ишчи кучи ресурсларининг самарали бандлиги таъминланади ва мавжуд барча иш жойларининг ишчи кучига бўлган эҳтиёжлари ҳам тўла қондирилади. Лекин бундай мувозанат идеал ҳолат бўлиб,

фақат назарий жиҳатдан амалга оширилиши мумкин. Ишчи кучи талаби ва таклифи мувозанатини таъминлаш жараёнларини мураккаблаштирувчи бир қатор кўйидаги муаммоларга ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим:

- аҳоли сонининг динмий ўсиши ҳисобига ишчи кучи сонининг мунтазам кўпайиб бориши;

- ишсизлар орасида муайян касб ёки маълумотга эга бўлмаганларнинг мавжудлиги, оқибатда уларнинг рақобатга бардош бера олмаслиги;

- ишсизларнинг бандликка кўмаклашувчи марказлардан рўйхатдан ўтмаслик ҳолатининг мавжудлиги;

- корхона ва фирмаларнинг касодга учраши натижасида ишсизларнинг кўпайиши;

- кишлоқ жойларда ишсизларнинг кўплиги ва саноатнинг турли сабабларга кўра кишлоқ жойларига кириб боришининг секинлиги;

- жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози таъсирида чет эллардаги эмигрантларнинг мамлакатга қайтиб келиши.

Бу каби муаммоларни ҳал этиш ва ишчи кучи бозоридаги мувозанатни таъминлашда бандликка кўмаклашувчи марказларнинг фаолияти муҳим ўрин тутати. Бу борада Ўзбекистон Республикасидаги бандликка кўмаклашувчи марказлар фаолиятини кўрадиган бўлсак, агар 2002 йилда мазкур марказларда иш кидирувчи сифатида рўйхатдан ўтганлар сони 448,2 минг кишини ташкил этган бўлса, 2011 йилда бу кўрсаткич 661,4 минг кишини ташкил этган (4-жадвал).

4-жадвал

Ўзбекистон Республикаси бандликка кўмаклашувчи марказлари фаолиятининг асосий кўрсаткичлари¹¹

Йиллар	Иш кидирувчи сифатида рўйхатдан ўтганлар, минг киши	Ишга жойлашганлар, минг киши	Ишга жойлашганларнинг рўйхатдан ўтганлар сонига улуши, %	Ишга жойлашмаганлар сони, минг киши
2002	448,2	322,2	71,9	34,8
2003	430,5	317,4	73,7	32,2
2004	425,0	323,7	76,2	34,8
2005	410,3	325,1	79,2	27,7
2006	561,9	460,2	81,9	25,5
2007	557,4	486,5	87,3	23,2
2008	623,3	546,6	87,7	16,9
2009	658,2	566,3	86,0	20,1
2010	671,6	595,6	88,7	16,2
2011	661,4	595,7	90,1	-
2011 йилда 2002 йилга нисбатан %	147,6	184,9	125,3	-

Шу давр мобайнида бандликка кўмаклашувчи марказлардан иш кидирувчи сифатида рўйхатдан ўтганлар сони 47,6 фоизга ошганлиги аҳолининг бозор

¹¹ Муаллиф томонидан Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилди.

иктисодиётига ўтиш шароитида меҳнатга бўлган муносабатининг ўзгарганлигидан дарак беради. Агар 2002 йилда республикада бандликка кўмаклашувчи марказларидан рўйхатдан ўтиб ишга жойлашганлар сони 322,2 минг киши (71,9 фоиз)ни ташкил қилган бўлса, 2011 йилда бу кўрсаткич 595,7 минг киши (90,1 фоиз)га етди. 2002-2011 йилларда бандликка кўмаклашувчи марказлар учун давлат томонидан берилган қатор имтиёзлар натижасида уларнинг фаолият самарадорлиги ошиб, умумий ишга жойлашганларнинг рўйхатдан ўтганлар сонидаги улуши 25,3 фоизга кўпайди.

Шу ўринда, иш қидирувчи сифатида фақат расмий равишда рўйхатдан ўтганларга ишчи кучи бозоридаги таклиф сифатида қаралиши услубий жиҳатдан тўғри эмаслигини таъкидлаш лозим. Чунки, халқимизнинг менталитетига кўра ҳамма ҳам ишсизман деб идорама-идора югуриб юришни ўзига лозим топмайди.

Зеро, ишчи кучи таклифи иш қидирувчи сифатида рўйхатдан ўтган ва ўтмаганларни ҳам ўз ичига олиб, миқдорига кўра иш қидирувчи сифатида расмий рўйхатдан ўтганлар сонидан анча катта бўлади. Жорий даврда ўз мутахассислик ва қизиқишларига мувофиқ келувчи ишнинг топилиши ишчи кучи аксарият қисмининг рўйхатдан ўтиши учун эҳтиёж қолдирмайди. Шунга кўра, Ўзбекистонда 2005-2011 йилларда ишчи кучи кўшимча таклифини қуйидаги қисмлар йиғиндиси сифатида ифодалаш мақсадга мувофиқдир (5-жадвал).

5-жадвал

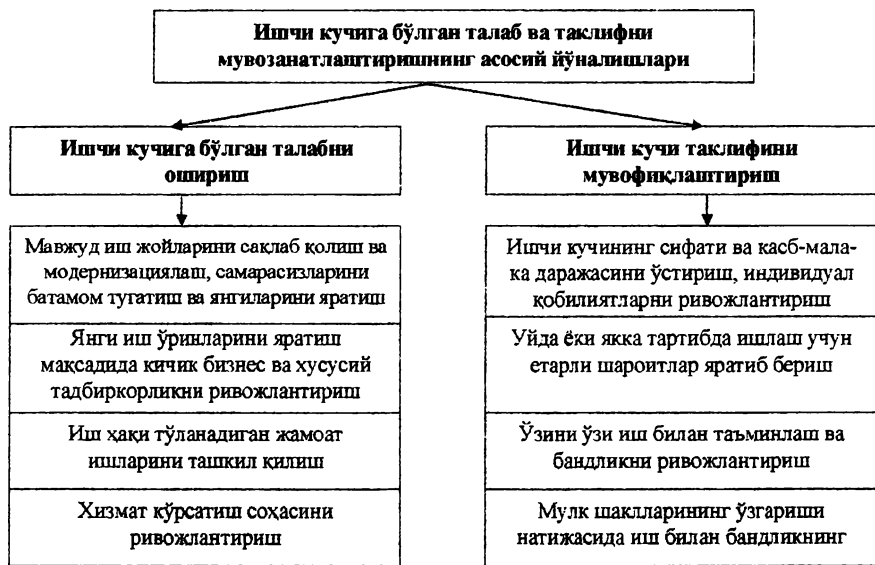
Ўзбекистонда ишчи кучига кўшимча талаб ва унинг қўшимча таклифи, минг киши¹²

Кўрсаткич	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ишчи кучига кўшимча талаб	520	570	630	660,9	940,5	950	956,2
Ишчи кучи кўшимча таклифи	547,7	595,5	1193,8	1228,6	1572	1578,2	1578,6
шу жумладан:							
Иш қидирувчи сифатида рўйхатдан ўтганлар	410,3	561,9	557,4	623,3	658,2	671,6	661,4
Иш қидирувчи сифатида рўйхатдан ўтмаганлар	137,4	33,6	636,4	605,3	913,8	906,6	917,2
Ишчи кучига кўшимча талаб ва унинг кўшимча таклифи ўртасидаги тафовут (ишсизлар сони)	27,7	25,5	563,8	567,7	631,5	628,2	622,4

Жадвалдан кўринадики, ўрганилаётган даврда ишчи кучига талаб миқдори кўпайиш тенденциясига эга бўлмоқда. Бирок, ишчи кучи таклифи талабга қараганда юқорироқ суръатларда ошиб бормоқда. Таклиф таркибидаги иш қидирувчи сифатида рўйхатдан ўтганлар сони нисбатан бир маромда ошиб борса, ўз ишчи кучини рўйхатдан ўтмасдан таклиф қилувчиларда ўсиш суръатларидаги кескин ўзгаришлар кўзга ташланади. Бу, бир томондан, мамлакатимизда ишсизликни ҳисоблашнинг халқаро услубиётига ўтилиши билан ҳам изоҳланади.

¹² Муаллиф томонидан Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида ишлáb чизилди.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ишчи кучи бозорини мувозанатлаштиришга асосан икки томонлама ёндашиш мумкин: 1) ишчи кучига бўлган талабни ошириш; 2) ишчи кучига бўлган талабга ишчи кучи тақлифини мувофиқлаштириш (1-расм).

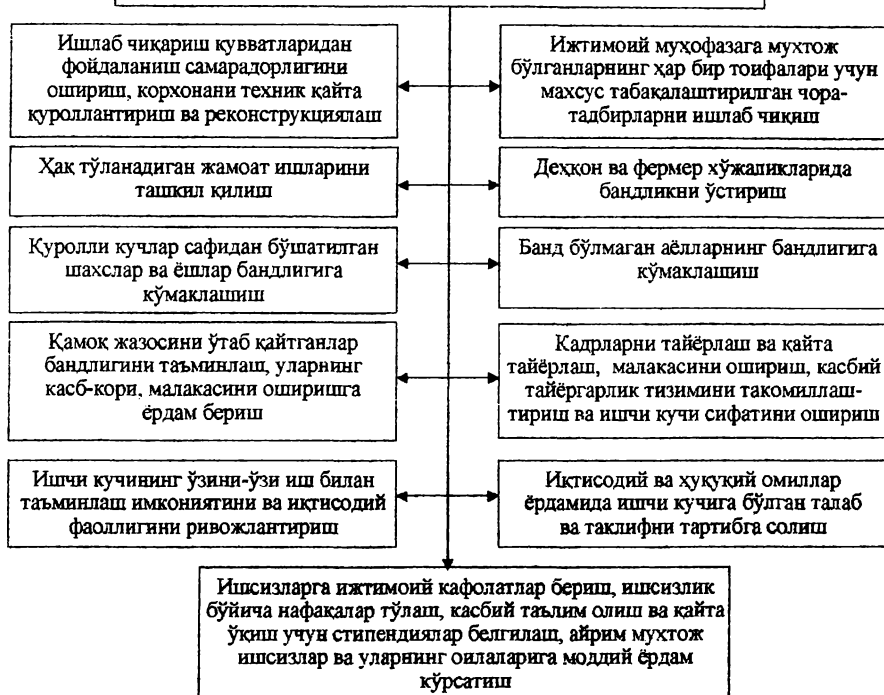
1-расм. Ишчи кучига бўлган талаб ва тақлифни мувозанатлаштиришнинг асосий йўналишлари¹³

Ишчи кучига бўлган талаб ва тақлифни мувозанатлаштиришнинг юқорида кўрсатиб ўтилган йўналишларини амалга ошириш учун қатор муҳим чора-тадбирларни белгилаш мақсадга мувофиқдир (2-расм).

Белгиланган ушбу чора-тадбирлар таркибда кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, малакасини ошириш, касбий тайёргарлик тизимини такомиллаштириш ва ишчи кучи сифатини ошириш, касбий таълим олиш ва қайта ўқиш учун стипендиялар белгилаш каби таълим соҳаси билан боғлиқ масалалар ҳам етакчи ўрин тутади. Зеро, иқтисодийетни модернизациялаш жараёнида янги техника ва янги талабларнинг вужудга келиши билан унга тез мослаша оладиган мутахассислар етиштирувчи таълимнинг тез мослашувчан тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бу бошланғич таълим, умумий таълим, ўрта махсус таълими, олий таълим ҳамда ишчи кучи бозорнда ишсизларнинг иш ўринларини эгаллашлари учун касбга қайта тайёрлаш таълимига тегишлидир. Ишсиз қолиши эҳтимоли кутилаётганлар бўш иш ўринлари мавжуд бўлган мутахассисликлар бўйича малака ошириш ва касбга қайта тайёрлаш тизими орқали мазкур муаммони осон ҳал этишлари мумкин.

¹³ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди

Ишчи кучига бўлган талаб ва таклифни мувозанатлаштиришни таъминлашда амалга оширилиши лозим бўлган чора-тадбирлар

2-расм. Ишчи кучига бўлган талаб ва таклифни мувозанатлаштиришни таъминлаш чора-тадбирлари¹⁴

Бу борада Ўзбекистонда амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг дастлабки натижалари 2012 йилнинг 16-17 февраль кунлари Тошкент шаҳрида бўлиб ўтган Халқаро конференцияда ҳам эътироф этилиб, хусусан, таълим соҳасида, ҳам ушбу соҳада меҳнат қилаётганлар, ҳам замонавий кадрлар талаб қилинадиган тармоқлар вакиллари ўртасида халқаро ҳамкорликни мунтазам ривожлантириш зарурлиги, ҳар бир коллежнинг малакали ишчи кучи буюртмачилари бўлган муайян корхоналар билан яқин алоқани йўлга қўйгани келажакда таълим муассасалари битирувчилари меҳнат қиладиган корхоналарнинг эҳтиёжларини аниқлаш имконини бериши таъкидлаб ўтилди.

Шунингдек, таълим тизимини ислоҳ қилишда Ўзбекистоннинг ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизимини ташкил этиш, таълим муассасаларининг муайян корхоналар билан яқин алоқаларини йўлга қўйиш борасидаги тажрибасини ҳисобга олиш; ёшларнинг ахборот ресурсларидан кенг фойдаланишини, халқаро меҳнат бозори шароитларига мослашини

¹⁴ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди

таъминлаш имконини берувчи ўқитишнинг барча босқичларида хорижий тилларни ўргатишни кенгайтириш тавсия этилди¹⁵. Ўзбекистон Республикасида олий ва ўрта махсус маълумотига эга мутахассисларни талабга кўра тайёрлаш, уларнинг касбий малакасини ошириш олий ўқув юртлари ва касб-хунар коллежлари билан корхона (ташкilot)лар ўртасида ҳамкорликни ташкил этишни тақозо этади, бу ҳамкорлик куйидаги шаклларда йўлга қўйилиши мумкин:

1) мутахассисларни худудий талабни ҳисобга олган ҳолда корхоналар буюртмаси асосида тайёрлаш;

2) мутахассисларнинг таълим олиш жараёнида амалиёт билан алоқасини таъминлаш;

3) буюртма бўйича тайёрланган мутахассисларни тўлиқ иш жойи билан таъминлаш.

Юқорида санаб ўтилган ва бошқа вазибаларнинг бажарилиши натижасида мутахассисларнинг истеъмолчиси аниқ бўлиб, иш ўрни кафолатланади ва уларнинг касбий тайёргарлик сифатини ошириш имконияти яратилади.

ХУЛОСА

Иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишчи кучига бўлган талаб ва тақлиф ўртасидаги мувозанатликни таъминлаш жараёнларини тадқиқ этиш натижасида куйидаги хулосалар асосланди:

- ишчи кучига талаб ва унинг тақлифи ўртасидаги мувозанатлик иқтисодиёт барча тармоқларининг барқарор ривожланишини таъминлаш билан бирга аҳоли даромадларининг ошиши ва турмуш даражасининг яхшиланишига замин яратади;

- мазкур муаммонинг амалий жиҳатдан самарали ҳал қилинишини таъминлаш учун унинг назарий жиҳатларини тўғри тушуниш асосида барча фикр, имконият ва куч-қувватларни йўналтириш зарур. Бунда “меҳнат” ҳамда у билан боғлиқ бир қатор тушунчалар (масалан, меҳнат бозори, меҳнатта талаб ва унинг тақлифи, меҳнат ресурслари, аҳоли бандлиги ва ҳ.к.лар)нинг қўлланиши тўғри эмаслиги асосланиб, асосий мақсадни ишчи кучи ва у билан боғлиқ тушунчалар (ишчи кучи бозори, ишчи кучига талаб ва унинг тақлифи, ишчи кучи ресурслари, ишчи кучи бандлиги ва ҳ.к.)нинг илмий ва амалий муомалада самарали қўлланилиши мақсадга мувофиқдир деган хулосага келинди;

- ишчи кучига талаб ва унинг тақлифининг умумий ва қўшимча миқдорлари ўзаро фарқланади. Шунга кўра, ишчи кучи бозоридаги мувозанатни тўғри аниқлаш ва таъминлашда фақатгина бугунги кун амалиётига кириб келаётган қўшимча талаб ва қўшимча тақлиф ўртасидаги миқдорий мувофиқликка эмас, шу билан бирга умумий талаб ва умумий тақлиф ўртасидаги миқдор ва сифат (малака, кўникама, касб тури, ёш, жинс ва бошқа жиҳатлари), тармоқ ва худудлар бўйича мансублиги жиҳатидан мувофиқликка эътибор қаратиш зарур;

¹⁵ “Тоқсак билимни ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти” маърузидаги халқаро конференциянинг ахуний ҳужжати – резолюцияси // “Халқ сўзи” газетаси, 2012 йил февраль.

- ишчи кучи товарига бўлган талаб ва таклиф шаклланиши ўзига хос хусусиятлар касб этиб, улар кўплаб жиҳатлари бўйича бошқа товарларга бўлган талаб ва таклифдан фарк қилади;

- иқтисодийни модернизациялаш жараёнларининг ишчи кучи талаби ва таклифига таъсири турли йўналишларда намоён бўлиб, бунинг натижасида мазкур жараёнларнинг ишчи кучи бозори мувозанатига таъсири ҳам турлича бўлиши мумкин;

- ишчи кучи бозоридаги мувозанатни таъминлашда ишчи кучига талаб ва таклифнинг миқдор ва сифат жиҳатдан ўзаро мувофиқлигига эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади. Ҳолбуки, ишчи кучи таклифи унга талабдан миқдор жиҳатдан ортиқча бўлса-да, иқтисодийни модернизациялаш жараёнида замонавий билим ва малакаларни тақозо этувчи иш ўринларининг уларга мос келувчи ишчи кучи билан таъминланиши муаммога айланмоқда. Шунга кўра, ҳозирда таълим тизимини янада такомиллаштириш ва талабаларни амалиёт билан назарияни боғлаб ўқитиш тизимини такомиллаштириш зарурати янада кучаймоқда. Бандликка кўмаклашувчи марказларидан рўйхатдан ўтганларни мавжуд иш жойларига мос равишда ўқитиш ва қайта ўқитиш тизимини такомиллаштириш ва рағбатлантириш лозим;

- иш ҳақи ишчи кучига талаб ва унинг таклифи ўртасидаги мувозанатликни таъминлашга таъсир кўрсатади, бироқ ишчиларнинг меҳнат унумдорлиги ва самарали бандлигини таъминлай олмайди. Шунга кўра, ишчи кучига талаб ва унинг таклифини мувозанатлаштириш фақат иш ҳақига боғлиқ бўлмай, бу борада иқтисодийнинг бошқа иш ўринларини яратувчи соҳаларини, жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини янада ривожлантириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади;

- Ўзбекистон аҳолисининг демографик тузилишида ёшлар салмоғининг кўплиги кейинги йилларда республика ишчи кучи бозорида таклифнинг янада кўпайишидан далолат беради. Ҳар йили ишчи кучи бозорига кўплаб ёш мутахассисларнинг кириб келиши натижасида ишчи кучи таклифи доимий ўсиб бориш хусусиятига эга бўлиб, у ишчи кучига талабдан доимий равишда ортиқча бўлади;

- ҳозирги шароитда қўшимча иш ўринларини яратиш билан бир қаторда мавжуд иш ўринларини қайтадан реконструкция қилиш ҳамда модернизациялаш самаралироқ ва кам маблағ талаб қилади. Шунинг учун ҳам республикамизда мавжуд ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият юритаётган ҳамда банкротлик ёқасида турган корхона ва фирмаларни реконструкция қилиш ва модернизациялаш, бунда уларнинг ўз фаолиятларини қайтадан йўлга қўйишларини молиявий қўллаб-қувватлаш лозим.

Ишчи кучига бўлган талаб ва таклифни мувозанатлаштириш бўйича куйидаги **илмий таклиф ва амалий тавсиялар** ишлаб чиқилди:

- иқтисодийни модернизациялаш жараёнларини мақсадга мувофиқ йўналтириш орқали замонавий билимга эга бўлган ва малакали ишчи кучига талабни ошириш лозим;

- мамлакатдаги ишчи кучи ресурсларининг ҳудудлар бўйича эркин ҳаракатига шарт-шароит яратиш орқали ишчи кучи нисбатан ортиқча бўлган

худудлардан ишчи кучига талаб юкори бўлган, саноати тез ривожланаётган худудларга кўчишини таъминлаш;

- иктисодиётнинг тармоқ ва соҳалари, уларнинг таркибидаги корхоналарни модернизациялаш дастурларини ишлаб чиқишда ишчи кучи бозоридаги мавжуд мувозанат ҳамда унга модернизациялаш жараёнлари кўрсатиши мумкин бўлган таъсирларни олдиндан баҳолаш ва шунга мос равишда модернизациялаш таъсирида вужудга келган ишсизларни шу соҳада хизмат кўрсатишда банд қилиш;

- модернизациялаш жараёнлари амалга оширилаётган ҳар бир объект (тармоқ, соҳа, корхона ва ҳ.к.)да эски техника ва технологияларнинг, асбоб-ускуналарнинг қўлланилишини тўхтатиш, истикболсиз ишлаб чиқаришларни тугатиш оқибатида вужудга келиши мумкин бўлган ишсизларни янгидан банд бўлишини таъминловчи янги иш ўринларини мутаносиб ҳолда яратиб бориш;

- модернизациялаш жараёнларининг узоқ муддатли истикболдаги режаларини олдиндан ишлаб чиқиб, янги иш ўринлари билан таъминлаш имкони бўлмаган мутахассис ва ходимларни иктисодиётдаги эҳтиёж мавжуд бўлган тармоқ ва соҳалар бўйича малака ва мутахассисликка олдиндан қайта тайёрлаб бориш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш;

- қишлоқ жойларида йирик ва кичик саноат корхоналари билан касаначиликни кенгайтириш асосида кооперацияни ривожлантириш имкониятларидан кенг фойдаланишни йўлга қўйиш;

- хорижий сармояларни жалб қилиш ва қўшма корхоналарни ташкил қилиш мақсадида макроиктисодий шароитларни яхшилашга эътибор бериш ва уларни кўпроқ қишлоқ жойларга ва аҳолиси зич жойлашган худудларга йўналтириш;

- ишчи кучига талабнинг ошиши ва ишсизликнинг камайишини таъминловчи таълим муассасалари томонидан меҳнат ярмаркаларини мунтазам ўтказилишини таъминлаш ҳамда талабаларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш лозим.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ

1. Мамарахимов Б.Э. Ишчи кучига бўлган талаб ва таклифнинг молиявий омиллари // Иктисодиётни либераллаштириш ва мамлакатни модернизациялаш шароитида давлат молиясини ислоҳ қилиш йўналишлари. Республика илмий-амалий анжумани маърузалар тўплами. – Тошкент, 2007. – Б. 148-151.

2. Мамарахимов Б.Э. Ишчи кучи бозорида талаб ва таклиф ва уни мувозанатлаштиришнинг ахамияти. // Иктисод ва таълим журнали – Тошкент, 2008, № 3. – Б. 18-21.

3. Мамарахимов Б.Э. Ишчи кучига бўлган талаб ва таклиф ўртасидаги мувозанатликка таъсир этувчи омиллар. // Иктисодиётнинг таркибий қисмлари ўртасидаги мутаносиблик ва мувозанатни таъминлашнинг назарий асослари. Республика илмий-амалий анжумани маърузалар тўплами. – Тошкент, 2008. – Б. 74-76.

4. Мамарахимов Б.Э. Республикамизда интеграция жараёнида ишсизликни олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар. // Социально-экономические

проблемы развития интеграционных процессов в условиях либерализации национальной экономики. – Москва, 2008. – Б. 315-316.

5. Мамарахимов Б.Э. Ишчи кучига бўлган талаб ва таклифни мувозанатлаштиришнинг асосий йўналишлари. // Ўзбекистон иқтисодиёти: эришилган ютуқлар, муаммолар ва ривожланиш истикболлари. Республика илмий-амалий анжумани маърузалар тўплами. Тошкент, 2008. – Б. 61-62.

6. Шодмонов Ш., Минаварова Г., Мамарахимов Б. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози таъсиридан ҳимояланиш. // Жамият ва бошқарув – Тошкент, 2009. 3-сон. – Б. 80-82.

7. Мамарахимов Б., Гаипов О. Жаҳон иқтисодий инқирози шароитида қишлоқ жойларида ишсизликни бартараф этишнинг асосий йўналишлари. // Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. – Тошкент, 2009, № 6. – Б. 27.

8. Мамарахимов Б.Э. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида янги иш жойларини яратиш аҳоли бандлигини таъминлашнинг омил сифатида. // Иқтисод ва таълим. – Тошкент, 2009, № 4. – Б. 24-27.

9. Мамарахимов Б.Э. Спрос и предложение на рынке рабочих сил. // Социально-экологические проблемы развития интеграционных процессов в условиях глобализации экономики. Сборник научных трудов. – Москва, 2009. – С. 177-178.

10. Мамарахимов Б.Э. Ишчи кучига бўлган талабни оширишнинг иқтисодий ўсишга таъсири. // Миллий валюта барқарорлиги ва иқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги ва таъсири. Республика илмий-амалий анжумани. – Тошкент, 2009. – Б. 184-186.

11. Мамарахимов Б.Э. Инқироздан чиқиш шароитида ишчи кучига бўлган талабни ошириш чоралари. // Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида меҳнат муносабатларини такомиллаштириш масалалари. Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Тошкент, 2010. – Б. 196-197.

12. Мамарахимов Б.Э. Демократик бозор ислохотларини чуқурлаштириш – янги иш жойларини яратишнинг асоси. // Мамлакатда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси – ёш олимлар илмий тадқиқотларини юксалтириш асоси. Республика назарий, илмий-амалий конференцияси. Тошкент, 2011. – Б. 264-265.

13. Мамарахимов Б.Э., Тўхтабоева Д.Х. Ишчи кучи таклифи барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш омил сифатида. // Иқтисодиётда барқарор ўсиш суръатлари ва макроиқтисодий мутаносибликни таъминлашнинг асосий йўналишлари. Республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами. – Тошкент, 2011. – Б. 106-108.

14. Мамарахимов Б.Э. Ишчи кучи талаби ва таклифи ўртасидаги мувозанатликни таъминлашнинг назарий асослари. // Иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш асосида мутаносибликни таъминлашнинг асосий йўналишлари. Республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами. – Тошкент, 2011. – Б. 49-51.

15. Ишчи кучи таклифининг рақобатбардошлигини таъминлашнинг назарий асослари. // Ўзбекистон Республикаси миллий иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш йўллари. Республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами. – Тошкент, 2012. – Б. 82-83.

**Иқтисод фаилари номзоди илмий даражасига талабгор Мамараҳимов Бекзод Эрқиновичнинг 08.00.01 – «Иқтисодиёт назарияси» иқтисослиги бўйича «Иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишчи кучига бўлган талаб ва таклифни мувозанатлаштиришнинг асосий йўналишлари» мавзусидаги диссертациясининг
РЕЗЮМЕСИ**

Таянч сўзлар: ишчи кучи, ишчи кучи бозори, ишчи кучига бўлган умумий талаб, ишчи кучига бўлган кўшимча талаб, ишчи кучининг умумий таклифи, ишчи кучининг кўшимча таклифи, мувозанат.

Тадқиқот объекти: Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишчи кучи бозори, унда талаб ва таклифнинг миқдор, сифат ва таркибий жиҳатидан ўзгариши.

Ишнинг мақсади: иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишчи кучига бўлган талаб ва таклифни мувозанатлаштиришга қаратилган илмий таклифлар ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш.

Тадқиқот методлари: диалектик усул, илмий мушоҳадалаш, таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, қиёсий, тизимли таққослаш, математик ва статистик.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: ишчи кучига бўлган талаб ва таклифнинг мазмуни, унинг бошқа товарларга бўлган талаб ва таклифдан фарқли жиҳатлари илмий асосланган; ишчи кучига талаб ва унинг таклифи мувозанатини баҳолашнинг услубий асослари ишлаб чиқилган; ишчи кучи бозори мувозанатлигини тўғри таъминлашда ишчи кучига бўлган умумий талаб ва таклифни ҳисобга олиш зарурлиги ва унинг кўшимча талаб ва таклифдан фарқлиниши асосланиб, уларни миқдорий жиҳатдан аниқлаш усуллари кўрсатиб берилган; иқтисодиётни модернизация қилиш жараёнининг ишчи кучи талаби ва таклифига таъсири ўрганилиб, натижада иш ўринлари миқдорининг ўзгаришини баҳолаш бўйича услубий тавсиялар берилган; иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишчи кучи бозори мувозанатига эришиш мақсадида айрим тармоқлардан бўшаган ишчи кучларини бошқа тармоқларда ва хизмат кўрсатиш соҳасида кўшимча иш жойларини яратиш, уларнинг бандлигини таъминлаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган; Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида турли омиллар таъсирида ишчи кучига бўлган талаб ва таклифнинг ўзгариб туришини ҳисобга олган ҳолда ишчи кучи бозорини мувозанатлаштиришнинг айрим йўналишлари кўрсатилган.

Амалий аҳамияти: Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти мазкур тадқиқот жараёнида ишлаб чиқилган ишлаб чиқилган илмий амалий тавсиялар Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги томонидан иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида қисқарган мутахассис ва ишчи кучи эгаларининг малакасини ошириш, қайта тайёрлаш, тармоқларда модернизациялаш натижасида ишсиз қолганларни шу соҳада хизмат кўрсатиш билан банд қилиш, меҳнат шароитларини яхшилаш, турли имтиёзлар бериш орқали ишчи кучи таклифини мақсадга мувофиқ йўналтириш борасида берилган таклифлар амалиётда қўллаш мақсадида қабул қилинган.

Татбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: тадқиқот натижаларини иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишчи кучига бўлган талабни яратиш ва ишчи кучи таклифнинг сифатини оширишга қаратилган дастурларни ишлаб чиқишда татбиқ этиш мумкин. Диссертация ишининг материаллари ва асосий ғояларидан Республика олий ўқув юрғларида «Иқтисодиёт назарияси», «Бозор иқтисодиёти асослари», «Меҳнат иқтисодиёти» фаилари, «Ишчи кучи ва бандлик назариялари» махсус курсларининг ўқув дастурларини такомиллаштириш ва ўқитиш жараёнида фойдаланиш мумкин.

Қўлланиш (фойдаланиш) соҳаси: Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, олий ўқув юрғлари.

РЕЗЮМЕ

Диссертации Мамарахимова Бекзода Эркиновича на тему «Основные направления уравнивания спроса и предложения рабочей силы в процессе модернизации экономики» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – «Экономическая теория»

Ключевые слова: рабочая сила, рынок рабочей силы, совокупный спрос на рабочую силу, предельное предложение рабочей силы, равновесие.

Объекты исследования: количественные и структурные изменения рынка рабочей силы в процессе модернизации экономики Республики Узбекистан.

Цель работы: разработка научных предложений и практических рекомендаций, направленных на уравнивание спроса и предложения рабочей силы в процессе модернизации экономики.

Методы исследования: метод диалектики, научная абстракция, анализ и синтез, индукция и дедукция, сравнительный, системное сравнение, математический и статистический.

Полученные результаты и их новизна: научно обоснованы содержание спроса и предложения рабочей силы, их отличия от спроса и предложения других товаров; разработаны методические основы оценки равновесия спроса и предложения рабочей силы; обоснованы необходимость учета общего спроса и предложения рабочей силы при оптимальном обеспечении равновесия на рынке рабочей силы, и его отличие от дополнительного спроса и предложения, указаны методы их количественного определения; изучено влияние процесса модернизации экономики на спрос и предложение рабочей силы, и на основе этого даны методические рекомендации по оценке изменения количества рабочих мест; разработаны рекомендации по обеспечению занятости высвобожденной в некоторых отраслях рабочей силы путем создания дополнительных рабочих мест в других отраслях и сфере услуг в целях достижения равновесия на рынке рабочей силы в процессе модернизации экономики; указаны некоторые направления уравнивания рынка рабочей силы с учетом изменения спроса и предложения на рабочую силу под влиянием различных факторов в регионах Республики Узбекистан.

Практическая значимость: разработанные научно-практические рекомендации и предложения по повышению квалификации и переподготовке специалистов, сокращенных в процессе модернизации экономики, привлечению оставшихся без работы в результате модернизации отраслей в сферу услуг этой же отрасли, улучшению условий труда, целевому направлению предложения труда путем предоставления различных льгот приняты для практического применения Министерством труда и социальной защиты населения Республики Узбекистан.

Степень внедрения и экономическая эффективность: результаты исследования можно использовать при разработке программ, направленных на создание спроса на рабочую силу и повышение качества предложения рабочей силы в процессе модернизации экономики. Материалы и основные идеи диссертационной работы могут быть использованы в совершенствовании учебных программ по дисциплинам «Экономическая теория», «Основы рыночной экономики», «Экономика труда», по специального курса «Теория рабочей силы и занятости» и в процессе обучения в высших учебных заведениях республики.

Область применения: Министерство труда и социальной защиты населения Республики Узбекистан, высшие учебные заведения.

RESUME

Thesis of Mamarakhimov Bekzod Erkinovich on the scientific degree competition of the doctor of sciences (philosophy) in economy on specialty 08.00.01 - «Economic theory», subject: «Guidelines for balancing the supply and demand for labor force in the process of modernization of economics»

Key words: labor force, labor force market, the aggregate demand for labor force, limiting supply of labor force, balance.

Subjects of research: quantitative and structural changes in the labor force market in the process of modernization of the economy of Uzbekistan.

Purpose of work: work out scientific proposals and practical recommendations aimed at balancing supply and demand of labor force in the process of economic modernization.

Methods of research: the method of dialectics, scientific abstraction, analysis and synthesis, induction and deduction, comparative, systematic comparison, mathematical and statistical.

The results obtained and their novelty: the matter of supply and demand of labor force, their differences from the supply and demand of other goods scientifically have been proved; the methodical basis for evaluating the balance of supply and demand of labor force have been worked out; the necessity of taking into account a common supply and demand of labor force in optimum provision of balance in labor market and its difference from additional supply and demand has been grounded, methods of their quantitative determination have been shown; the effect of modernization process of economy on the supply and demand of labor force has been studied, and on the basis of it recommendations on evaluating the changes of number of workplaces have been given; recommendations on providing the release employment in some branches of labor force by creating additional workplaces in other branches and spheres with the purpose of achieving the balance in the labor market in the process of modernization of economy have been worked out; some guidelines for balancing a labor market taking into account the changes of supply and demand for labor force under the influence of different factors in the regions of the Republic of Uzbekistan.

Practical value: worked out scientific-practical recommendations and suggestions for further training and retraining of specialists, reduced in the process of modernizing the economy, attracting the remaining unemployed in the result of modernization of industries in the services sector of the same industry, improving working conditions, targeted towards the supply of labor by providing various preferences adopted for practical use by the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Uzbekistan.

Degree of embed and economic effectivity: results of a study can be used to develop programs aimed at creating demand for labor force and improve the quality of the labor force in the modernization of the economy. Materials and the basic ideas of the thesis can be used to improve educational programs in the disciplines "Economic Theory," "Fundamentals of the market economy", "Labor Economics", a special course on "Theory of the labor force and employment" and in the learning process in higher educational institutions of the republic.

Field of application: The Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Uzbekistan, higher education institutions.

Тадқиқотчи:

